

13. Sklyarenko G. (2007). *Na berehakh. Notatky do ukrainskoho mystetstva KhKh stolittia. Zbirnyk statei* [On the banks. Notes on the Ukrainian art of the twentieth century. Collection of articles], Foreword by M. R. Selivachov, Kyiv, Sofiya, pp. 143–150. (in Ukrainian).
14. Tyagur, V. M. (2005). Teaching of design in pedagogical educational institutions, *Zbirnyk naukovykh prats* [Collection of scientific works], Kyiv, Naukovyi svit, pp. 56–60. (in Ukrainian).
15. Kharchenko, V. (2013). Problems of color harmony in the context of graphic design, *Zbirnyk naukovykh prats Ukrainskoi akademii mystetstva* [Collection of scientific works of the Ukrainian Academy of Art], Vol. 20, pp. 54–59. (in Ukrainian).

726.8.04 (411.16)

Христина Бойко

МОТИВ СВІТОВОГО ДЕРЕВА В ОРНАМЕНТАЛЬНИХ СХЕМАХ ДЕКОРАТИВНОГО ОЗДОБЛЕННЯ МАЦЕВ

У статті висвітлено розвиток традиційного єврейського мистецтва та меморіальної пластики мацев Східної Галичини XVI – першої третини XX ст. Розглянуто специфіку застосування мотиву Світового Дерева в єврейському традиційному мистецтві. Розкрито значення образу Світового Дерева як одного з домінуючих символів у декоративному оздобленні меморіальної пластики – мацев. Охарактеризовано особливості трактування мотиву дерева в орнаментальних схемах декоративного оздоблення мацев. Дослідження ґрунтоване на матеріалах натурних досліджень автора.

Ключові слова: символ, мотив, єврейське традиційне мистецтво, Світове Дерево, декоративне оздоблення, мацева, мистецькі взаємовпливи.

Кристина Бойко

МОТИВ МИРОВОГО ДЕРЕВА В ОРНАМЕНТАЛЬНИХ СХЕМАХ ДЕКОРАТИВНОЇ ОТДЕЛКИ МАЦЕВ

В статті освітлено розвиток традиційного єврейського мистецтва та меморіальної пластики мацев Східної Галичини XVI – першої третини XX в. Розглянуто специфіку застосування мотиву Мирового дерева в єврейському традиційному мистецтві. Розкрито значення образу Мирового дерева як одного з домінуючих символів в декоративному оздобленні меморіальної пластики – мацев. Охарактеризовано особливості трактування мотиву дерева в орнаментальних схемах декоративної отделки мацев. Дослідження ґрунтоване на матеріалах натурних досліджень автора.

Ключевые слова: символ, мотив, єврейське традиційне мистецтво, Мирове Дерево, декоративна отделка, мацева, художественні взаємовпливи.

Khrystyna Boyko

MOTIF OF THE WORLD TREE IN ORNAMENTAL PATTERNS OF DECORATIVE ADORNMENT OF MATSEVAHS

This research is devoted to the study of traditional Jewish art and the memorial plastics of the Matsevahs of Eastern Galicia from the XVI to the first third of the XX century, in particular. The article deals with the specifics of the application of the World Tree's motive in Jewish traditional art. The multifacetedness of the symbol, the depth of its origins have also resulted in a variety of executions. The meaning of the image of the World Tree is revealed as one of the dominant symbols in

the decorative adornment of the memorial plastics – matsevahs. The plant motifs used in the decoration of the matsevahs cover a very wide range of symbols, mainly in the aspect of the “tree of life” and can represent an individual, the whole family, and also the people of Israel.

The features of the interpretation of the motif of the tree in the ornamental patterns of decorative adornment of the matsevahs are described. Thus, male tombstones include the image of a tree that is marked by a powerful trunk, and a lush crown. The tree is no less popular as a motif on women’s tombstones. The traditional version of the image of a tree on female tombstones is a broken tree with baby birds, as an embodiment of the children’s longing for their mother. The use of the motif of the tree of life could also be tied to the name of the deceased person, which in translation from Hebrew or Yiddish represents a particular tree. The motif of a tree was most often situated in the upper section of the matsevah, and acted as a dominant element of symmetric, but could also be part of a complex multielemental asymmetric composition.

Occasionally, a combination of the motif of the tree and the text of the epitaph in one composition of the upper section of the matsevah is encountered.

At the same time, while analyzing the motif of a tree in Jewish art, one cannot ignore external artistic influences, in particular, imported artifacts of decorative-utilitarian art from the Middle East countries, in which trees, flowers and fruits form the basis of compositional elements.

The motif of the tree is also a traditional decorative element of ancient Slavic and Ukrainian rites and ritual artifacts. Thus, given the close contacts between Ukrainian and Jewish communities, we can confidently speak about the mutual artistic influences. The article is based on materials of author's field studies.

Keywords: *symbol, motif, Jewish traditional art, world tree, decorative adornment, matsevah, mutual artistic influence.*

Взаємопроникнення культур і національна ідентичність сьогодні стають підставою для формування толерантного поліетнічного суспільства й реальною альтернативою глобалізації, що стирає традицію, корені й самобутність окремих культур. Меморіальна пластика є виразом культурної і релігійної специфіки кожної етнічної групи, свідченням взаємних впливів. Упродовж останніх десятиліть значно зросла зацікавленість єврейською історією та культурою Східної Галичини, однак недостатньо дослідженими залишаються художні особливості пам’яток, зокрема каменерізне мистецтво мацев.

Джерелами формування цілісної системи символів та кодованої інформації є тексти Тори й Талмуду [8–13]. Символіку декоративно-ужиткового мистецтва євреїв Східної Галичини досліджує Н. Левкович, розкриваючи, зокрема, символіку Світового Дерева [3]. Дерево у Святому Письмі та в українській народній меморіальній пластиці вивчає М. Моздир [5; 6]. Дослідженню символу дерева у світовій культурі та художній творчості присвячено праці І. Возняка, М. Гайковського, Т. Гонтара, Л. Горошка, І. Диди, Н. Дуди, О. Кирилюка [2].

Мета статті – охарактеризувати особливості трактування мотиву Світового Дерева в орнаментальних схемах декоративного оздоблення мацев Східної Галичини XVI – першої третини XX ст.

Рослинні мотиви трапляються в усіх видах єврейського мистецтва: у стінописі дерев’яних синагог, мозаїках, фресках та розписах мурованих синагог, у декорі Арон Кодешів, синагогальних ханук’як, амудах, мезузах, в оформленні титульних аркушів рукописів та друкованих видань, молитовниках, ктубот, мізрахах, торашилдах, тора-мантлах, кетерах, капоретах, парохетах, свічниках, витинанках, святковому обрядовому посуді та посуді для приготування кошерних страв, начинні й інших ритуальних виробів з бронзи та срібла, ювелірних виробів. Цей мотив є популярним в оздобленні тканин та святковому традиційному обрядовому одязі: жіночих нагрудників, капорах; чоловічих кітелях, ярмулках, атарах, поясах.

Рослинні мотиви, що їх використовували у декоруванні мацев, охоплюють дуже широкий діапазон символів, головним чином в аспекті “дерева життя” та можуть репрезентувати як окрему особу, усю родину, так і весь народ Ізраїлю. Дерево та плоди також є символами рослинних аспектів Тори, яка, власне, і є “деревом життя”, мудрості, побожності, добротності як позитивних аспектів людського життя, за котрі після смерті буде отримана

нагорода у раю. У такому вимірі дерево служить символом вічного життя в майбутньому світі, у раю, де праведники (які на надгробках зображені зазвичай у вигляді тварин) показані у вигляді відпочивальників у тіні дерев та споживачів їхніх плодів. Цей зміст може бути представленим в образі як повного дерева, так і окремих гілок, листків, квітів, плодів, букетів, вінків. У текстах Тора ототожнена з деревом і “є деревом життя для тих, хто її набуває, бо набуття є краще від придбання срібла і понад золото дорожче, дорожче від перлів, і ніщо з того, що бажаєте, не зрівняється з нею” [10, с. 707].

“Більшість збережених символів на мистецьких артефактах походять з культури давніх епох. Багато з них мають поліетнічний характер, притаманний для більшості світових культур” [3, с. 196]. “Певні символи часто набували нових значень, які могли витіснити старі або співіснувати з ними; загалом таке накладання значень – як нашарування різних культур – робить той чи інший знак багатозначним, полісемантичним, утруднюючи його конкретне прочитання. Дуже багато подібних знаків є в українській вишивці, і в ткацтві, і в розписах на кераміці” [4, с. 20].

Міфологія і сакральні тексти розрізняють чимало видів міфологічних дерев: “світове дерево”, “дерево життя”, “дерево смерті”, “дерево пізнання добра і зла”, “містичне дерево”, “родове дерево”. “Домінантним символом світових культурних традицій є мотив дерева, який виступає як візуалізація Всесвіту, втілення вічного життя, протистояння добра і зла тощо. Світове Дерево є одним із доміантних символів у декоративному оздобленні творів традиційного єврейського мистецтва. Багатогранність символу, глибинність його витоків зумовили і численні варіанти виконання. Світове дерево є центральним об’єктом учень юдаїзму, зокрема Кабали.

Водночас значне поширення символу передбачає його багаторівневе трактування і різну глибинність передання змістового навантаження. Відповідно кожен символ можна розглядати за ступеневим принципом передання змісту. Дерево як символ вищого ступеня можна трактувати як універсальну концепцію світу, характерну для більшості світових культур і форм мистецтва. Дерево як символ наступного ступеня – втілення концепції добра і зла, життєвого циклу. Нижчим ступенем змісту можна вважати дерево як втілення фізіологічної, духовної характеристики людини, ідей моральності тощо” [3, с. 195–196]. “Порівняння людей з деревами також має глибокий зміст. Так як дерева, щоб виконати своє призначення, повинні випустити нове гілля, листя, квіти та фрукти, так і людина на землі працює над формуванням своєї моральної, інтелектуальної та духовної істини. Тому мудреці про нагороду за добрі справи говорять як про “плоди” діяльності людини” [13, с. 665]. Зокрема в євангельських притчах Ісус Христос навчав учнів пізнавати людей за “їхніми плодами”, порівнюючи їх з деревами. “Виплекайте дерево добре, то й плід його добрий, а посадить дерево погане, то й плід його поганий. Бо дерево пізнається з плоду” [8, с. 21].

Зображення Світового Дерева в єврейському мистецтві Східної Галичини XVII – першої третини XX ст. є одним із доміантних елементів орнаментальних схем, поширеним символом меморіальної пластики мацев, трапляється у декоративному вирішенні синагог, предметах синагогального вжитку, домашніх ритуально-обрядових предметах. У традиції оздоблення мацев рослинні мотиви мають декоративне значення та можуть нести конкретне семантичне навантаження. Так, згідно з юдейською традицією чотири види рослин: цитрусові, фінікова пальма, мирт, верба символізують вихід іудеїв з пустелі, перехід через річку Йордан і поселення на родючій землі Ізраїлю. А такі сім видів рослин і плодів, як: пшениця, ячмінь, виноград, фіга, гранат, оливки, мед (із фінікової пальми) є символами родючості землі Ізраїлю, їх перші плоди приносять у жертву в Храм, ними оздоблюватимуть мацеви, ритуальні предмети, шлюбні контракти, друковані видання та рукописи [12, с. 187].

Орнаментальні мотиви юдейських надгробків є найчастіше рослинними. Важлива ознака – наявність на цих надгробках рослинних орнаментів як “заповнювачів” всієї площини каменя (за винятком самого тексту епітафії) рослинними композиціями. Рослинним орнаментом часто прикрашали також аркові завершення порталів, декоративні бордюри, що обрамлювали шрифтові композиції епітафій. Більше того, зображувані на мацевих предметах,

як, наприклад Корони Тори, свічники, також зооморфні мотиви містять запозичені з рослинних форм елементи.

Традиційним варіантом зображення дерева на жіночих надгробках є зламане дерево чи гілка з пташенятами як втілення туги дітей за матір'ю. У єврейській народній традиції дерево – втілення плодючості й материнства (фото 4). На дівочих надгробках можна натрапити на зображення ялини як символу юності, краси. На чоловічих надгробках зображення дерева відзначається могутнім стовбуром, пишною кроною. Використання мотиву дерева життя також може бути пов'язано з іменем померлої особи, яке у перекладі з іврити чи ідишу означають певне дерево.

Зламне дерево – символ передчасної смерті, туги за померлою особою. У більшості випадків даний мотив застосовували для декорування мацев на могилах молодих людей, його часто корелювали з текстом вирізьбленої на ній епітафії (фото 1; 6). Такий мотив могли одночасно доповнювати іншими пошкодженими, зламаними, розбитими, нахиленими, викривленими предметами чи об'єктами, наприклад: свічками, глечиками, вазами, колонами, будівлями. Так, наприклад, при зображенні головного фасаду будинку характерними для даного мотиву елементами є – зламані двері, відчинені навстіж вікна. Сама будівля, яка у більшості випадків нагадує традиційне зображення синагоги чи дому молитви, також може мати вигляд непропорційної, дещо нахиленої, перекошеної.

Мотив дерева найчастіше розташований у верхній секції мацеви й може бути укомпонованим у ній у вигляді симетричної (рис. 1; 2) і значно частіше асиметричної композиції (фото 1; 3; 4; 5; 6). Виступає як її домінуючий елемент, але також може бути частиною складної багатоелементної композиції, поєднуючись із: квітковими гірляндами, довільними композиціями з різноманітних рослин, свічниками, птахами, ритуальними предметами: дзбаном та підносом, предметами синагогального вжитку, Коронаю Тори, шестикутною зіркою, архітектурними елементами (фото 1–6) (рис. 1; 2). Трапляються поєднання мотиву дерева і тексту епітафії у цілісну орнаментальну композицію верхньої секції. У такому випадку дерево завжди служить домінуючим елементом, а текст у вигляді стрічок, медальйонів – обрамленням, завершенням та доповненням такої композиції.

В окремих випадках дерево може “проростати” корінням із нижньої секції, служити обрамленням шрифтової композиції епітафії і завершуватися розлогим гіллям та розкішним листям у верхній секції мацеви, формуючи у такий спосіб її логічне завершення (фото 2).

1.

2.

1. Надгробок Меїра, сина рева Аврагама Мордехая (1901 р.); м. Снятин Івано-Франківської обл. Фото автора, 2009 р.

2. Надгробок Рози, доньки рева Аврагама (1936 р.); м. Броди Львівської обл. Фото автора, 2007 р.

1. נפ איש תם וישר	1. помер чоловік непорочний і чесний
2. רודף צדקה וחסד	2. послідовник справедливості та милості
3. נחמד ואהוב לבריות	3. милий і любимий у людей
4. יראת ה' זרהה על פניו	4. який боявся бога сіяння на обличчі його
5. דגול ומפואר במעלותיו	5. видатний і прекрасний у достоїнстві своєму
6. נפטר בשם טוב מו"ה	6. помер в імені доброму вчитель наш рев
7. מאיר ב"ר אברהם מרדכי	7. Меїр, син рева Аврагама Мордехая
8. יא ניסן שנת תרסא	8. 11 нісана року 661 (неділя, 31 березня 1901 р.)
9. בשלשים לימיו חייו	9. у тридцять років життя його
10. תנ"צ'בה'	10. нехай буде душа його зав'язана у вузлі життя

Переклад тексту епітафії до фото.1. – А. Корчак

3.

4.

3. Надгробок рева Менахема Маніша Мордехая, сина Натана Йони (1836 р.); м. Броди Львівської обл. Фото автора, 2007 р.

4. Надгробок Рахель, доньки рева Еліягу Шімхи Фрідмана (1896 р.); м. Броди Львівської обл. Фото автора, 2007 р.

5.

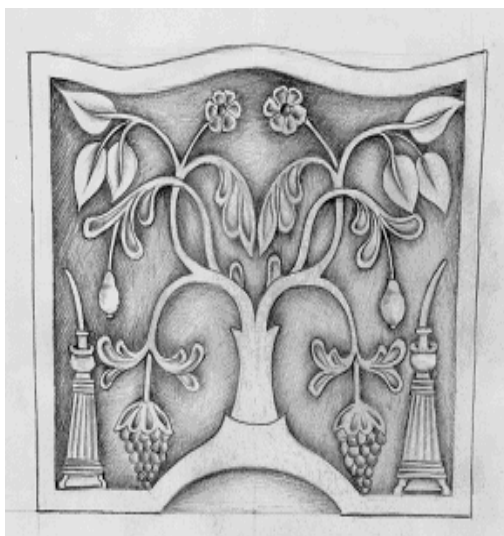
6.

5. Надгробок рева рабі Аврагама Якова Гільфердінга, сина покійного учителя Цві Гірша Гільфердінга (1834 р.); м. Броди Львівської обл. Фото автора, 2007 р.

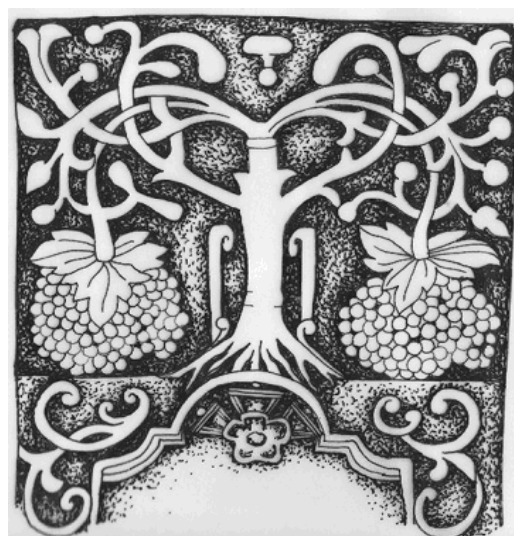
6. Надгробок рева Аврагама Еліезера, сина рева Йосефа Давіда левіта (1898 р.); м. Снятин Івано-Франківської обл. Фото автора, 2009 р.

1. איש תם הולך מישרים	1. чоловік непорочний, який ходив прямо
2. באבו נקטף עלה לשערים	2. помер в юному віці, на початку шляху свого / була зірвана [квітка] / піднялося волосся
3. רב אבל לאשת נעורים	3. велика скорбота в дружини молодої
4. הבנים צועקים כל בת נשברים	4. сини голосять, усі доньки розбиті [нещастям]
5. מר ובכיון זקינם ונערים	5. гіркота та плач старих та молодих
6. על מות ר אברהם אליעזר	6. над померлим ревом Аврагамом Еліезером
7. ב"ר יוסף דוד סג"ל	7. син рева Йосефа Давіда левіта
8. נאסף אל עמו י"ג ניסן	8. помер (прилучений до народу свого) 13 нісана (вівторок, 5 квітня)
9. תרנה ת'נ'צ'ב'ה'	9. 658 (1898 р.) нехай буде душа його зав'язана у вузлі життя

Переклад тексту епітафії до фото 6. – А. Корчак

1.

2.

Рис. 1, 2. Графічна реконструкція мотиву “дерева життя” на мацевих єврейських кладовищах м. Бурштин Івано-Франківської обл. та м. Буськ Львівської обл., 2006–2008 рр.

Дерево – в ідейному, символічному аспекті охоплює надзвичайно великий спектр мотивів; у їх основі усі форми є рослинними. У формальному аспекті реалістичні зображення дерев, проте без явно вираженої породи, започатковані приблизно у XIX ст. Серед них найреалістичніше та найчисельніше зображуваними є: пальма, дуб, плакуча верба, фруктові дерева (обвішані плодами, породи яких лише іноді можна розпізнати за формою плоду), хвойні дерева (зображені дуже умовно), а також кущі (переважно рожі, плющ). Паралельно зображали одну гілку згаданих дерев чи рослин, найчастіше різьбярі обирали звичний мотив пальми чи дуба. До XIX ст. у народному різьбярстві (але й не лише), образ “повноцінного” дерева є репрезентованим типовим орнаментальним мотивом “дерева життя” – стилізована, дуже часто квітуча гілка, часто з плодами або гроном, що “виходить” з вазона чи виростає із землі (рис. 1; 2). Серед них важливими є три умовні форми: “вазон”, “дерево життя”, “хвилясте стебло”. З XIX ст. з’являються й інші згадувані раніше варіанти: зламане, похиле, зрізане, зсохле дерево (або окрема його гілка); або лише зламана, зрізана, зсохла гілка (без листя); стиглі фрукти, які лежать поряд з деревом або падають з дерева.

Етрог – надзвичайно рідкісний мотив, який завжди зображували з лулавом. Іноді поміщений у спеціальну скриньку для зберігання; від XIX ст. – лулав і етрог – атрибути свята Суккот, проте їх застосування у декоративному оздобленні мацев у відомих прикладах не має чіткого пояснення.

Гранат – від XVI ст. плоди граната зображені переважно з відкритим насінням, а плід – висячим на гілці, часто з підкресленою короною; також відтворюють листя та квіти дерева. Символізує безсмертя, духовне очищення, є втіленням раю. У Торі – один із символів і щедрот землі Ізраїлю. У юдаїзмі – втілення фізичної та духовної краси, символ пристрасті, кохання [9, с. 742–743].

Квіти – від XVI ст. представлені у різноманітних варіантах: як окрема квітка, як квітка на стеблі, на гілці, у букеті, у вазоні, інше. Зазвичай зображення стилізоване без чітко вираженого виду рослини. Реалістичніший вигляд квіти отримали у XIX ст., крім того, впроваджено нові контексти. Зміст символу часто пов'язаний з іменем померлої особи.

Листя, гілля – від XVI ст. представлені у різноманітних варіантах: як окремі листки, так і у вигляді стрічкового орнаменту, гілки з листям, квітами інше. Зазвичай зображення стилізоване без чітко вираженого виду рослини. Реалістичніший вигляд квіти отримали у XVII ст., з яких чітко можна виокремити акант, згодом виноград, і від XIX ст. поступово з'являються й інші варіанти. Майже обов'язковий елемент декоративних бордюрів, у декорі верхньої секції мацев часто поєднаний із зооморфними мотивами в її центрі.

Маківка – мотив перейнятий із християнського середовища, плоди зображені на стеблах із пишним листям, іноді із розквітлою квіткою у центрі переважно асиметричної композиції.

Плоди – окремо або на гілці вже від XVI ст., а від XVIII ст. – у вазоні, рідше на дереві, переважно стилізовані. Символізує або плоди самого дерева, або плідне життя, або плід дерева життя, тобто безсмертя душі, нагороду. Найреалістичнішими у кам'яній різьбі мацев трапляються зображення плодів етрогу, винограду, граната.

Шишка – від XVII ст. на мацевах трапляється дуже рідко, переважно як акротеріон; у спрощених реалізаціях ідентифікація є надзвичайно складною.

Виноград – гроно або лоза з гронами – вже від початку XVII ст. Від XIX ст. виноград вирізьблювали у вигляді повноцінного куща переважно центричної композиції, що проростав із землі чи вазона; виноградна лоза з пишними гронами стає елементом декоративних бордюрів, щільно обвиває колони мацев у вигляді порталів або її несуть тварини. Виноградну лозу часто трактують як Дерево життя. Крім плоду як такого, гроно може бути символом Землі Ізраїлю, вченого, плідного життя. Виноград неодноразово згаданий у текстах Тори як втілення краси, родючості, плодовитості, божественного задуму [11, с. 55; 13, с. 665]. У декоруваннях галицьких мацев мотив світового дерева часто поєднується із зооморфними мотивами, наприклад: з ведмедем, вівцею, білкою, оленем, левом, голубами, пеліканами.

Інспіраційними джерелами зображення Світового дерева в єврейському образотворчому та декоративно-ужитковому мистецтві Східної Галичини XVIII – першої третини XX ст. є тексти Тори, зокрема Дерево життя та Дерево Пізнання в Едемському саду, розквітла гілка мигдалю в руках Авраама, дерево шкіни, дерево побудови храму тощо. Символізм Світового дерева безпосередньо пов'язаний з ученням Кабали, особливо поширеного в Галичині від XVIII ст., адже однією з важливих книг вчення є “Ец Хаїм” – “Дерево життя”, а основоположний аспект езотеричної науки Кабали – осмислення Творця і Творіння, мети Творіння і Творення, сутності людини та духовного змісту її існування. Основні ідеї Кабали втілені в ученні про Адамон Кадмон. Водночас, аналізуючи мотив дерева в єврейському мистецтві, не можна ігнорувати сторонніх мистецьких впливів, зокрема, імпортованих пам'яток декоративно-ужиткового мистецтва з країн Близького Сходу, а саме – Туреччини, Ірану (Персії), в яких дерева, квіти та плоди становлять основу композиційних вирішень. Традиційним декоративним елементом давньослов'янських і українських обрядових та ритуальних артефактів є мотив дерева. Таким чином, враховуючи тісні контакти між українською та єврейською громадами, з упевненістю можна говорити про поширення мистецьких взаємовпливів. Важливим фактом для підтвердження цієї тези є використання із сакральною метою, зокрема, в Арон-га-Кодеш, золототканих або гаптованих тканин, авторства майстрів-християн, основним орнаментальним елементом яких є дерево. Від середини XIX ст. динамізуються процеси секуляризації в єврейському мистецтві, зумовлені поширенням Гаскалі, і в окремих випадках мотив дерева втрачає глибинний зміст. Так, у оздобленні мацев під впливом європейської меморіальної

пластики формується композиція похиленого дерева над урною, що є переспівом популярного сюжету скорботної жіночої постаті над урною [3, с. 197–198].

У християнстві дерево служить багатозначним та містким символом. Надмогильні християнські пам'ятники XVIII–XIX ст., що самі собою є символами, нерідко наділені додатковою символікою, здебільшого виявленою у пластичних формах різних предметів, рослин, знаків тощо. Упродовж віків вона збагачувалася, трансформувалася. Нею сповнені світоглядні уявлення українського народу, врешті, буття людини в усіх його проявах – обрядах, звичаях, фольклорі. Звісно, що вона позначилася й на цвинтарному пам'ятникарстві [6, с. 220–221]. Так, поширеним символічним мотивом, починаючи з XIX ст., є: виноградна лоза (Теребовля, Щирець, Звенигород, Малі Заліщики, Білий Камінь, Опори, Дрогобич). На окремих надмогильниках лоза асоціюється з образом дерева (Стоянів). До унікальних слід віднести поодинокі дерев'яні стели – “дерева”, що уціліли на цвинтарях Великого і Малого Вербіжа, Строчатова, Печеніжина, Коломиї на Підкарпатті. Поки що знаку-символу “дерево життя” не вдалося зафіксувати на жодному надмогильному хресті в Україні, зробленому з дерева. Рідкісним він є і на кам'яних надмогильниках. На Покутті його виявлено лише на трьох кам'яних хрестах. Очевидно, це можна пояснити згасанням відповідної традиції [6, с. 225–226].

Як символіко-декоративний мотив “дерево життя” відомий у всіх видах українського декоративного мистецтва: вишивках, тканих рушниках, жіночих головних уборах, килимах, кераміці, мережках та інших видах народної художньої творчості ряду областей України [6, с. 226]. В обрядових атрибутах українців трапляються віха, висока палиця з колесом-сонцем, весільне гільце, Марена з верби і т. д. Тризуб також символізує світове дерево. Весільне гільце робили із сосни, прикрашали квітами, калиною, стрічками; воно символізувало наречену. Світове дерево в образі жінки символізує невичерпну силу, що відтворює все живе, вічне, оновлене. Чи не тому в українських легендах, піснях, повір'ях дівчина, жінка частенько перетворюється на дерево, калину, вербу, тополь.

У зв'язку з тим, що померлих вважали тими, хто повернувся до Великої матері, виникали похоронні традиції, такі, як поховання під деревом, у кроні дерев, дуплі, стовбурі, дерев'яній домовині. Символ дерева – один із найстаріших. Вічнозелене дерево Життя складається з трьох сфер: стовбура, верхів'я, коріння. Стовбур означає земне життя людей, крона дерева – духовний світ богів, коріння – підземний, потойбічний світ. Ці три яруси світу зображували ще на трипільських глеках. Отже, Світове дерево – своєрідна модель Всесвіту й людини, де для кожної істоти, предмета чи явища є своє місце.

Дерево життя – це родовідне дерево, де кожна гілочка символізує когось із предків або родичів (братів, сестер і т. д.). Такі родовідні дерева (як оберіг) можна побачити на рушниках, біля образів у кожній українській хаті. Світове дерево в своїй основі має хрест, що символізує модель людини з розставленими руками; поділ доби на ранок, день, вечір, ніч; року – на весну, літо, осінь, зиму; поділ простору на північ, південь, захід, схід. Отже, хрест – спрощена модифікація світового дерева, символізує життя, безсмертя, плодюче начало [1, с. 216–218].

У традиційному українському мистецтві мотив Світового дерева широко використовували також, наприклад, у писанкових взорах. “Зображення такого дерева буває різним. Особливо дивовижні писанки із зображенням богині Березині, знаку, що позначає людину з піднятими вгору руками, яких було і дві, і чотири, і шість. Така постава могла творити й дерево – символ Богині. Іноді воно подається як невеличка сосонка (має багато варіантів залежно від етнічних територій України), біля якої зображають двох оленів – це середній ярус світобудови; часто у вигляді так званого вазона, зазвичай з листками і квітами, а те, що нібито творить горщик, має форму чотирикутника, ромба або трикутника – символа землі, засіяного крапками-насінням і з рисочками-водою (підземний рівень). Зображення Дерева життя символізує також розвиток роду – батько, мати, дитина – зазвичай це стовбур і три гілочки з листочками або квітками, їх може бути і п'ять – навесні так розвивається дерево: на гілці з'являється новий пагін, що складається з трьох листочків і має вигляд тризубця, звідси ще одна назва такого взору “трохлистник”. До неба, за уявленнями наших предків, можна було піднятися не лише по дереву, а й по драбині, тому “драбинки” часто містяться на писанках із деревцем. Дуже багато є писанок із рослинним орнаментом, які мають назви різних дерев (та їх

частин) і квітів: “виноград”, “дубові листки”, “тюльпани”, “квітки”, “орхідеї”, “калиновий лист”, “яблуня”, “явір”. Іноді вони виступають у ролі світового дерева, за допомогою таких писанок намагалися вплинути на добрий урожай. Даруючи писанки з “дубовими листками”, рідним та знайомим бажали міцного здоров’я і довголіття [4, с. 24, 26–27].

Зображення Світового Дерева, дерева життя в традиційному єврейському мистецтві Східної Галичини XVIII – першої третини XX ст. є одним із домінантних елементів орнаментальних схем, а також поширеним символом меморіальної пластики мацев. Джерела для його втілення у каменерізному мистецтві – тексти Тори і Талмуда.

Мотив Дерева життя є традиційним декоративним елементом давньослов’янських і українських обрядових і ритуальних артефактів, який, проте, значно менше поширений у цвинтарному християнському пам’ятниківстві. Враховуючи тісні контакти між українською та єврейською громадами у середині XIX ст., можна стверджувати про поширення мистецьких взаємовпливів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куйбіда В. Дерево світове / В. Куйбіда // Енциклопедичний словник символіки культури України / [за заг. ред. О. І. Потапенко, В. П. Коцура, В. В. Кубійди], – 6-те вид. – Корсунь-Шевченківський : Корсунський видавничий дім “Всесвіт”, 2015. – С. 216–218.
2. Збірник науково-технічних праць Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. “Символ дерева у світовій культурі та художній творчості”. – Львів : Національний лісотехнічний університет України. – 2006. – Вип. 16. 4. – 128 с.
3. Левкович Н. Я. Декоративно-ужиткове мистецтво євреїв Східної Галичини XVIII – першої третини XX ст. / Н. Я. Левкович. – Львів, 2016. – 508 с.
4. Манько В. Українська народна писанка. – Львів : Свічадо, 2005. – 41 с.
5. Моздир М. І. Дерево у Святому Письмі / М. І. Моздир // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: Збірник науково-технічних праць “Символ дерева у світовій культурі та художній творчості”. – Львів : Національний лісотехнічний університет України. – 2006. – Вип. 16. 4. – С. 108–114.
6. Моздир М. Українська народна меморіальна пластика. – Львів : Афіша, 2009. – 288 с.
7. Пилат О. С. Символ дерева в міфології народів світу // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: Збірник науково-технічних праць “Символ дерева у світовій культурі та художній творчості”. – Львів : Національний лісотехнічний університет України. – 2006. – Вип. 16. 4. – С. 124–130.
8. Святе Письмо Старого та Нового Завіту: [повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами]. – Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1991. – 60 М. – Євангелії: від Матея, 12:33. – С. 21.
9. Святе Письмо Старого та Нового Завіту: [повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами]. – Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1991. – 60 М. – Книги поетичні: Пісні Пісень, 4:3; 6:7; 4:13. – С. 742–743.
10. Святе Письмо Старого та Нового Завіту: [повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами]. – Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1991. – 60 М. – Книги поетичні: Приповідки, 3:13-15. – С. 707.
11. Святе Письмо Старого та Нового Завіту: [повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами]. – Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1991. – 60 М. – П’ятикнижжя: Буття, 49:11. – С. 55.
12. Святе Письмо Старого та Нового Завіту: [повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами]. – Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1991. – 60 М. – П’ятикнижжя: Второзаконня, 8:7,8. – С. 187.
13. Святе Письмо Старого та Нового Завіту: [повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами]. – Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1991. – 60 М. – Книги поетичні: Псалми, 80:9-12. – С. 665.

REFERENCES

1. Kuibida, V. (2015). World tree, *Entsyklopedychnyi slovnyk symboliky kultury Ukrainy* [Encyclopedic Dictionary of Ukrainian Culture Symbols], 6 edition, Korsun-Shevchenkivsky, Korsun publishing house “Vsesvit”, pp. 216–218. (in Ukrainian).
2. *Zbirnyk naukovykh-prats Naukovyi visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy*. “Symvol dereva u svitovii kulturi ta khudozhnii tvorchosti” (2006). [Collection of scientific and technical works Scientific Bulletin of the National Forestry University of Ukraine. “The symbol of the tree in world culture and artistic creativity”], Lviv, National Forestry University of Ukraine, vol. 16.4. (in Ukrainian).
3. Levkovich, N. Ya (2016). *Dekoratyvno-uzhytkove mystetstvo yevreiv Skhidnoi Halychyny XVIII – pershoi tretyny XX st.* [Decorative and applied art of the Jews of Eastern Galicia XVIII – first third of XX century], Lviv. (in Ukrainian).
4. Manko, V. (2005). *Ukrainska narodna pysanka* [Ukrainian Easter egg], Lviv, Svichado. (in Ukrainian).
5. Mozdyr, M. I. (2006). Tree in Holy Scripture, *Zbirnyk naukovykh-prats Naukovyi visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy*. “Symvol dereva u svitovii kulturi ta khudozhnii tvorchosti” [Collection of scientific and technical works Scientific Bulletin of the National Forestry University of Ukraine. “The symbol of the tree in world culture and artistic creativity”], Lviv, National Forestry University of Ukraine, vol. 16.4., pp. 108–114. (in Ukrainian).
6. Mozdyr, M. (2009). *Ukrainska narodna memorialna plastyka* [Ukrainian folk memorial plastic], Lviv, Afisha. (in Ukrainian).
7. Pylat, O. S. (2006). The symbol of the tree in the mythology of the peoples of the world, *Zbirnyk naukovykh-prats Naukovyi visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy*. “Symvol dereva u svitovii kulturi ta khudozhnii tvorchosti” [Collection of scientific and technical works Scientific Bulletin of the National Forestry University of Ukraine. “The symbol of the tree in world culture and artistic creativity”], Lviv, National Forestry University of Ukraine, vol. 16.4., pp. 124–130. (in Ukrainian).
8. *Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu* (1991) [Scriptures of the Old and New Testament], Full translation of the original Jewish, Aramaic and Greek texts, Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies, 60 M. – Gospels: from Matea, 12:33., p. 21. (in Ukrainian).
9. *Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu* (1991) [Scriptures of the Old and New Testament], Full translation of the original Jewish, Aramaic and Greek texts, Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies, 60 M. – Books poetic: Song of Songs, 4: 3; 6: 7; 4:13., pp. 742–743. (in Ukrainian).
10. *Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu* (1991) [Scriptures of the Old and New Testament], Full translation of the original Jewish, Aramaic and Greek texts, Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies, 60 M. – Books poetic: Proverbs 3: 13-15., p. 707. (in Ukrainian).
11. *Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu* (1991) [Scriptures of the Old and New Testament], Full translation of the original Jewish, Aramaic and Greek texts, Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies, 60 M. – Pentateuch: Genesis 49:11., p. 55. (in Ukrainian).
12. *Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu* (1991) [Scriptures of the Old and New Testament], Full translation of the original Jewish, Aramaic and Greek texts, Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies, 60 M. – Pentateuch: Deuteronomy, 8: 7.8., p. 187. (in Ukrainian).
13. *Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu* (1991) [Scriptures of the Old and New Testament], Full translation of the original Jewish, Aramaic and Greek texts, Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies, 60 M. – Books poetic: Psalms 80: 9-12., p. 665. (in Ukrainian).